

DIVKOVIĆEVE *BESIDE* U SVJETLU SREDNJOVJEKOVNE KNJIŽEVNE TRADICIJE

MARIJA EREŠ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 808.62-7:886.2.09DIVKOVIĆ
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1996-10-09
Received

Autorica u radu obrađuje elemente srednjovjekovne književne tradicije u Divkovićevu najopsežnijem i najpopularnijem djelu *Beside*. Poniranjem u to daleko vrijeme otkrivaju se problemi i vrijednosti onoga što se tada podrazumijevalo pod umjetnošću kao i kriteriji po kojima je ona vrednovana. Svako srednjovjekovno književno djelo bilo je vrijedno onoliko koliko se njime mogla protumačiti dana istina. Elementi koji su davali kvalitativnu razinu interpretacije jesu: jednostavnost, dostupnost svakom uhu, ponavljanja određenih riječi i skupina, naglašavanja, te elokvencija interpretatora. Određena stilska, leksička i sintaktička sredstva određivala su stil pripovijedanja tadašnjih tekstova i pridonosila ekspresivnijem, potpunijem i življem doživljaju teksta. Uporabom tih sredstava Divković je nastojao izbrisati razliku između onoga što je živom riječju slušateljima priopćavao i teksta kojim je čitateljima to isto predstavljao.

Ovaj rad o Divkoviću doprinos je upoznavanju tog starog pisca koji je prvi pisao narodnim jezikom na povijesno komplikiranom i brisanom bosanskom prostoru.

*Beside*¹ su knjiga od 1012 stranica, sadrže šezdeset šest besjeda priređenih za propovijed tijekom cijele godine, u dane vjerskih blagdana (Božić, sv. Stjepan, sv. Ivan, Nova Godina, Uskrs). Tim propovijedima je tumačeno evanđelje četvorice evanđelista, praćeno rođenje, životni put i uskrsnuće Isusa Krista.

Priče koje su poslužile kao sredstvo preko kojega se iznose moralno-didaktičke pouke proizišle su iz svijeta kršćanstva. Sama fabula, kao i način pripovijedanja besjeda vjernicima morao je biti vrlo interesantan, jer je put do ostvarenja cilja bio pun prepreka. To je i bio zahtjev srednjovjekovnih tekstova. "Pred likom koji utjelovljuje ideju dobra stalno se nižu prepreke čiji nosioci utjelovljuju ideju zla, tako sukobi koji su utjelovljeni u likovima na simboličan način, a često i alegoričan način izražavaju religiozni - etički svjetonazor srednjovjekovnog čovjeka i govore o osnovnom iskustvu književnosti srednjeg vijeka."²

Odnos dobra i zla (kao etičkog dualiteta između kojega je stalno razapet ljudski život) očigledno se nameće kao okosnica *Besida*. U njima je to put kojim je prolazio i sam Isus Krist, a taj put moraju slijediti i oni koji vjeruju. Drugim riječima, to je put od tame do svjetla, od vruga do Boga.

"Biliste n'jekada tamnosti, sadaste uistinu svjetlost u Gospodinu, kakono sinci svjetlosti hodite. Tojest dokleste bili u griehu, biliste tamnost, i prilika djavaoska. Sadaste veli svjetlost u Gospodinu. Tojest priobrazilistese ot tamnosti na svjetlost, učinilistese ot prilike djavaoske prilika prava Božja, i prilika pravie sinova Božje."³

Čovjek se na ovome svijetu priprema za onaj i strah od moguće kazne, tako nazočan u srednjem vijeku, naglašen je u *Besidama*.

¹ Pri pisanju rada koristila sam se *Besidama* iz 1704. godine. Ikavski oblik naziva djela je otisnut na prvoj stranici, pa se taj oblik i ovdje uporabljuje.

Navod iz *Besida* označen je dvojako: brojem besjede ili brojem stranice u knjizi, ovisno od toga što je, zbog starosti knjige, vidljivije.

Divković je miješao ijekavicu i ikavicu što se vidi u navodima.

Divkovićevo pismo je modificirana ćirilica. Kako su navodi Divkovićeva teksta u radu transliterirani potrebno je ukazati na sljedeće: grafem, samostalno ili u kombinaciji sa H (i) ispred, ima vrijednost glasova ć i d. Dvoslovima i H označeni su sliveni izgovori glasova koji su bilježeni kao l i n, dok su dvoslovima i obilježene neslivene sekvencije koje su označene kao l'j i n'j.

² Dunja Fališevac, Hrvatska srednjovjekovna proza, Zagreb, Liber, 1980, 97-98.

³ Matija Divković, *Beside*, 1704, besjeda 23.

Beside započinju biblijskom, starozavjetnom pričom o Jakovljevom sinu Josipu.⁴ Ta priča je na poseban način našla svoje mjesto u ovom djelu. Autor je priči dao veliku važnost samim tim što je njome započeo *Beside*.

Od niza motiva kojima je u Bibliji prikazan Josipov život, Divković se u svojem tekstu zadržava samo na jednome, a to je - kako su braća prodala Josipa. Tim motivom započinje biblijski tekst i on je najvažniji. Njime je iskazana sva dramatika Josipova života, pa je upravo taj motiv i najviše obrađivan. Ne bez razloga, nego analogijom prema Bibliji, Divković tim motivom započinje svoje *Beside*, predstavivši ga slušateljima-čitateljima u "parvoj nedili došastja gospodnega".

Govoreći o Josipu Divković je analogijom nagovijestio Kristov dolazak. Na isti je način i u ostalim besjedama, smisleno unoseći starozavjetne priče i likove, tumačio Isusov život. Divković svojom posljednjom besjedom nagovješta pojavu Antikrista i Sudnjega dana za one koji nisu slijedili Krista. Prema tome, tom 66. besjedom, koja je ispričana u "dvaest, i četvrtu nediju po dusieh", zatvara se krug pripovijedanja, zatvara se crkvena godina i krug življenja. U posljednju besjedu Divković uvodi Mojsijev lik kao svevremensku metaforu božje postojanosti i opomenu ljudskim slabostima i kolebljivostima.

U tekstu *Besida* uočava se da su počeci i završeci uređeni po ustaljenom redu. To je karakteristično za srednjovjekovne tekstove, jer "često su obilježeni nekom formulom ili toposom, što je srednjovjekovlje preuzelo iz antičke retorike i modificiralo u svom duhu".⁵ Karakteristični su počeci Divkovićevih besjeda u kojima se uočava ustaljena forma. To se ogleda u obraćanju puku i u isticanju evanđeliste po kojem je tumačen određeni dio Isusova života o kojem se u besjedi govori. Kraj uvodnog dijela besjede uvijek završava isticanjem triju važnih stvari o kojima će se u ostalim dijelovima govoriti.

"Evo vam navještujem uistinu vesele, veliko koeće biti svemu puku. Zaštose rodio nam danaske spasitel koi jest Isukarst Gn. Po Luci 2. pog. Pridrugi karstjani i karstjanke, ako hoćete i želite vele l'jepše i lašće razumjeti ovo Sveto pismo i slavno upućen'je i porođen'je Isukarstovo i priveliku ljubav, koju nam pokaza, i učini. Čujte jednu vele liepu priliku.

(...) Od dovoga Svetoga, i slavnoga porođen'ja tri stvari imamo vidjeti, i razumjeti u ovoj besidi. Najprvo kako u vrieme od porođen'ja

⁴ "Povijest Josipa i njegove braće" ispričana je u starozavjetnoj knjizi Postanka od 37. do zaključno 50. poglavlja.

⁵ D. Fališevac, Hrvatska srednjovjekovna proza, 105.

Isukarstova bi vaskolik sviet zapisan. Drugo ot vesel'ja ovoga slavnoga porođen'ja Isusova. Tretje ot uboštva Isusova, i Gospina".⁶

Štivo *Besida* je kompozicijski dosta dobro sređeno. Kao što se vidi, već u samom uvodu saznaje se o kojoj temi će biti riječi, a onda i o kojim moralnim i etičkim pitanjima. Navikli da besjeda teče po nekom ustaljenom redu, podijeljena na određene cjeline, ponekad pisac ubacuje zanimljivu priču "priliku", kojom se za trenutak "naruši" taj ustaljeni red. Autor primjer najavljuje i na neki način potvrđuje što se može dogoditi onome tko ne poštuje i ne postupa po određenim moralnim načelima proizišlim iz vjere.

"Bieše jedan čovik, koi imaše jednoga sina. Ovoga sina štaviše bez razložito lublaše, i tako niga karaše, ni biaše; negoga sobom vodaše po krčmah piti. Ovi sin nauči ot oca, i učinise pianac, igralac, i posovalac. Zgodise domalo vremena umrie oni otac, i sin zlom smarti. Jedan čovik dobra života po volji Božjoj vidje onoga oca, i sinamu obadva u paklu i vidje gdise meu sobom zubi kojahu; i sin oca prokli'aše, i vejaše proklet bio ćaćko, koi mene niesi karao ni na dobro učio, i koi si meni dao zlu priliku, i zatosam osuđen u ove muke paklene pritužne, i prigorke".⁷

U navedenoj "prilici" eho narodne pripovijetke je očit. Znači da je taj način izražavanja bio veoma blizak Divkoviću. Uz to, sami počeci pojedinih "prilika", zatim nenavođenje autentičnih osoba, mjesta i vremena pripovijedanoga događaja, te pobjeda dobra nad zlom, tipični su elementi strukture narodnog pripovijedanja. Pripovijedanje u narodnom tonu upućuje na mogućnost dvostrukog odnosa pisca i slušatelja. Prvo, Divković je mogao pojedine "prilike" preuzimati iz puka i kao učen čovjek "dorađivati ih" i ponovo "slati" među puk. Drugo, "prilike" iz Divkovićevih tekstova, zbog narodnih elemenata, lako su mogle ulaziti u narod i tu se zadržavati i postajati dio tradicije.

Za kompoziciju srednjovjekovnih tekstova karakterističan je princip kompozicije brojeva.⁸ Pod tim se podrazumijeva sređivanje teksta na temelju određenog broja. *Beside* su također sređene na temelju brojeva. Ukupno ima 66 besjeda. Većina ih je podijeljena na tri dijela, poneke na četiri ili pet dijelova. Međutim, dominira brojka tri. Ta brojka je oduvijek imala veliku i duboku simboliku. Najveće opravdanje za uporabu broja tri,

⁶ M. Divković, *Beside*, besjeda 7.

⁷ M. Divković, nav. dj., besjeda 14.

⁸ Ernst Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb, MH, 1971, 342.

u ovakvim srednjo-vjekovnim tekstovima, leži u sv. Trojstvu (Otac, Sin, Duh sveti) - svi u jednoj osobi, što također znači savršenstvo, dovršenost.

Brojka tri pojavljuje se i dalje u *Besidama* - kao tri vrlo važne stvari koje se moraju upoznati.

"U ovoj besidi tri stvari imamo razumjeti, najparvo kolikoje Gn Bog veoma počtovao udadbu, i ženidbu. Drugo, kako ima živjeti muž, i žena. Treti od zlamen'ja, koe Isukarst učini. Tojest od vode učini vino".⁹

U tekstu *Besida* često se nailazi na tri imenice zajedno, tri pridjeva, tri glagola: "tugom, nevolom, i progonstvom";¹⁰ "sarcem, pametju, i voľom";¹¹ "vjeran, dobar, i bogoľuban";¹² "dobre, počtene, i milostive";¹³ "više, raste, i cvate";¹⁴ "moliti, hvaliti, i slaviti".¹⁵

Ovakva uporaba tri, a ponekad i više leksema s istim semantičkim vrijednostima ima i stilsko značenje. Naime, time se nastojala postići jača ekspresivnost izražavanja. Tri riječi gradacijski poredane jedna iza druge pojačavaju zvučni učinak kod slušatelja, te stvaraju mogućnost za dublje doživljavanje i prihvaćanje. Iz ovoga se također može zaključiti da su *Beside* dosta slične ponekim tekstovima hrvatskog srednjovjekovlja.

Brojka tri se proteže kroz cijeli tekst *Besida*, bilo da se radi o nabranjanju, uspoređivanju i sl. Tako se, npr. u 27. besjedi, duša uspoređuje s tovaricom u tri stvari, ili se sa tri stvari duša odrešuje. Npr. u 4. besjedi, govori se o tri vrste sužanjstva (grieh, muka, milost). U 5. besjedi, sv. Ivan hvali Isusa na tri načina ("zaradi unutarńeg posvećen'ja"; "jer je pravi ot ņega koliko Bog"; "jer mu nie dostojan"). Ili, u 50. besjedi, Bog svemogućí je na tri načina bogat ("u stvari zemalske"; "u stvari duhovnie - mudrost i razum; i u nebeskom obiľu"). U 53. besjedi, na tri načina čovjek može tjelesno ogluhnuti ("bogati su gluhi"; "lakomi su gluhi"; i drugi griješnici se zovu niemi").

Srednjovjekovna proza, što je vidljivo i kod naših glagoljaša, težila je samim načinom pripovijedanja kako za istinitošću tako i za uvjerljivošću. To je postizano mnogim stilskim elementima karakterističnim za srednjovjekovno pripovijedanje. Ti elementi uporabljivani su s jednim ciljem - zadržati slušateljevu pozornost. Svaki element pojedinačno daje

⁹ M. Divković, *Beside*, besjeda 15.

¹⁰ M. Divković, nav. dj., 827.

¹¹ M. Divković, nav. dj., 838.

¹² M. Divković, nav. dj., 827.

¹³ M. Divković, nav. dj., 827.

¹⁴ M. Divković, nav. dj., 823.

¹⁵ M. Divković, nav. dj., 826.

određene stilske učinke, dok svi zajedno djeluju cjelovito ispunjavajući gore postavljeni cilj. Neki od tih elemenata se uočavaju u Divkovićevim tekstovima.

Jedna od čestih riječca jest "evo". Njome pisac skreće pozornost slušatelja na nešto i ukazuje na bliskost onoga o čemu puku govori. Time se nastoji postići uvjerljivost kod slušatelja.

"Evo dakle o grešnici Isukarst zaručnik duša vašiel hotiese za ljubav vašu u carvenu haljinu obući, i tamovu krunu na glavi nositi".¹⁶

Pisac nastoji postići uvjerljivost onoga o čemu govori čestim započinjanjem rečenice riječima "to jest". I to je, svojevrsan rečenični dinamizam koji je Divković, za pretpostaviti je, sam unio.

Pokaznom zamjenicom "to" u srednjem rodu, autor slušatelju približava daleki događaj ili situaciju, dok pomoćnim glagolom biti, u obliku "jest", nastoji potvrditi istinitost tako približenog događaja ili situacije.

"Tojest narod ljudski, skrovito posla poklisare. Tojest svoe Svete proroke slisti. Tojest Svetiem pismom, koi prorokovaše kako imaše doći Isukarst, i poroditise ot divice Marie; i ovo čuvši građani. Tojest narodi ljudski velese veoma jesu obradovali".¹⁷

Jedno od stilskih sredstava ponavljanja jest česta uporaba priloga "takoder". Pored povezivanja jezičnih cjelina, piscu taj prilog služi i za ponavljanje i potvrđivanje već izrečenoga, ali na drugi način i drugom rečenicom.

"Takojer imamo vjerovati da svi dobri imaju poći u vječni pokoj zbogom, ali svi zli u vječne osuden'je zdjavli. Takojer imamo vjerovati, da jest jedno mjesto gdi se čiste duše, koje niesu zadovoljno učinile na ovomu svijetu. Takojer svaknas ima znati što se komu pristoi učiniti".¹⁸

Uporaba polisindeta (gomilanje veznika u rečenici) jest, također, među čestim stilskim sredstvima. Time se nastojala pojačati ekspresivnost izražavanja i naglašavanje određenih riječi i sintagmi.

"Ili molim Boga u carkvi, ili izvan carkve, ili misu slišamo, ili postimo, iliti kojegodi dobro djelo duhovno činimo".¹⁹

Ponekada su vrlo vješto uporabljani i prijedlozi. Njima se naglašavalo ono što je autoru bila namjera istaknuti. Očit je primjer uporaba prijedloga "u".

¹⁶ M. Divković, nav. dj., 645.

¹⁷ M. Divković, nav. dj., 76.

¹⁸ M. Divković, nav. dj., 234.

¹⁹ M. Divković, nav. dj., 835.

"Također što bi čoviku naudilo, da sve svoje vrijeme na ovom svijetu žive u uboštvu, u goloći, u gladu, u žeđi, u nemoći, u progonstvu, u svakoj tuzi, žalosti, i nevoji, potomtoga pođe u vječn'je vesel'je, i radosti nebeskoga raskošja, i uživan'ja".²⁰

Navedenim primjerom je postignuta gradacija koja polazi od svakodnevnih životnih problema i žrtvovanja, da bi se sve to zemaljsko nadomjestilo životom u "nebeskom raskošju" kao najvišoj točki gradacije. Pripovjedač je na slušatelja, ovakvim načinom, ostavljao snažne emotivne učinke, a podloga je bila u imperativnom odricanju.

Česta su u Besidama ponavljanja jedne ili više riječi u rečenici (moguće anfore i epifore), koje su kao retorički element nazočne u srednjovjekovnim homiletičkim tekstovima, a isto tako i kod naših glagoljaša.

"... ljubi gospodina boga svoga sa sviem sarcem tvoiem, i sa svom dušom tvojom, i sa svom krepostju tvojom, i sa svom pametju tvojom, a iskarn'jega tvoga kakosamoga sebe".²¹

Anaforična ponavljanja na početku dijelova rečenica su vidljiva i uporabom sažetog oblika veznika "ko" ("kao"). Tim ponavljanjima, kroz obrnuti gradacijski postupak (antiklimaks), najviši pojam (Bog) približava se i izjednačava, u najpozitivnijem smislu, s nižim pojmom (čovjek, ljudi).

"Obratitese reku ko otcu našem nebeskomu, ko otcu dobrostivu, ko otcu slatku, i ugodnu, ko otcu vele milosardnom, ko otcu ot svakoga utješen'ja, koi za toliku ljubav side snebesa, i kakono zaručnik idući k svojoj pridragoj, zaručnici, dode kvam".²²

Snaga i moć propovijedi, te zaustavljanje slušateljeve pozornosti u Divkovićevu tekstu, postiže se, naoko, manje važnim elementima u postupku nabranjanja. To je brojčano redanje nekih osobina ili važnih stvari koje su značajne za svakog vjernika. Na ovaj način srednjovjekovni pripovjedač je stvarao malu stanku od rečenoga ka onome što će uslijediti, naglašavajući svaki dio propovijedi. I ovaj postupak je bio u funkciji retoričnosti.

"Ovdi imamo znati da jesu otčetiri ruke, aliti otčetiri varste krajevstva, i vladan'ja. Parvoje nebesko, drugoje carkveno, tretjeje u nas istie. Četvartoje zemałsko".²³

²⁰ M. Divković, nav. dj., 877.

²¹ M. Divković, nav. dj., 825.

²² M. Divković, nav. dj., 645.

²³ M. Divković, nav. dj., 334.

Najčešći su dijelovi teksta s po jednim postavljenim pitanjem i danim odgovorom. Međutim, ima primjera da se u nizu postavi i više pitanja s danim odgovorima.

"Po Matiu 22. pog. vele čudnu stvar Isus pokaza, kadanoga pitahu čiputi govoreći. Pristoi lise davati Cesaru harač, Reče im ukazitemi pienez ot harača, I gadamu ukazaše, rečem. Čiaje ovo prilika, I čieje ovo pismo? rekošemu Cesarovo, Isus otgovorivši rečem; kojasu Cesarova dajte Cesaru a kojasu Božja dajte Bogu".²⁴

U pojedinim dijelovima teksta čitatelj je doveden u dilemu zbog uporabljenog uzročnog veznika "zašto" (koji može biti i odnosno-upitni prilog): radi li se o nizu postavljenih pitanja ili o uzročnim rečenicama?

"Nogemi pomaḡkavaju; Zaštoe danas oslabiela krepost moja Isukarst, mišicesu moje oslabiele, zaštosu ruke, i mišice Isusove na križu raspete, i rastegnite; glavaje moja nemočna, i Bolesna, zaštoe glava Isusova vele oštrom, i gorkom dračom okruḡena, pomaḡkava govoren'je moje, i glasje moj izmukao, zaštoe pripovjedalac otistine na križu raspet".²⁵

Slikovito izražavanje, koje se susreće u Divkovićevu tekstu, duboko je povezano sa stvarnim životom koji živi običan puk. Pisac, pri takvom načinu izražavanja, apstraktne pojmove približava slušatelju-čitatelju uspoređujući ih s konkretnim postupcima iz života. Pri tome se najčešće upotrebljuje stilska figura poredba izražena kroz alegorični i simbolički smisao. Dakle, u pitanju je uska povezanost moralnog kao imperativnog i estetskog kao izražajnoga. To je, svakako, posebno bilo karakteristično za srednjovjekovnu prozu.²⁶

"Peto tko hoće, damu vinograd rodi ot potrebeje, da lozu priveže kočiću, i da veće puta okopa oko loze. Prem akoe najboji vinograd ne može ploditi, ni roditi akose ne okopava. Zemļa u kojeje posaden naš vinograd. Tojest duša naša usadenaje utiello naše, koeje tiello ot zemlje sagrađeno. Najparvo kakonoje otpotrebe lozu privezati kočiću neka uparv ide, i raste".²⁷

Divkovićeva uporaba glagolskih vremena imperfekta i aorista, također se, dijelom, može podvesti pod piščeve stilske osobitosti u sklopu

²⁴ M. Divković, nav. dj., 7.

²⁵ M. Divković, nav. dj., 393.

²⁶ D. Fališevac, Hrvatska srednjovjekovna proza, 135-146.

²⁷ M. Divković, *Beside*, 238.

srednjovjekovne tradicije i njegova odnosa prema tradiciji.²⁸ Tim glagolskim vremenima Divković slušatelja ili čitatelja uvodi u prostore prošlih zbivanja ili mu dočarava radnju iz prošlosti. Češća je uporaba ovih vremena kada pisac nastoji biti što dosljedniji u prenošenju biblijske istine (kao onoga što se već dogodilo).

"... Kada dođe Josif gbrati, hotja huga ubiti, zaštoga nenavidahu, i zlo hotjahu. Najposl'je ne pogubišega, nego samo prodaše".²⁹

X

X X

U zaključku treba reći: glavna funkcija Divkovićevih djela bila je priopćajna. Priopćiti slušatelju vjersko-moralnu pouku na način da i on bude aktivan sudionik u tome moglo se jedino stilskim sredstvima čija je uporaba karakteristična za srednjovjekovne tekstove. Ovaj rad je dijelom uputio na ta sredstva i način na koji ih je Divković unosio u tekst *Besida*.

Marija Ereš: DIVKOVIĆ'S *BESIDE* (SAYINGS) IN THE LIGHT OF THE MEDIEVAL LITERARY TRADITION

S u m m a r y

The author deals with those elements of the Medieval literary tradition found in Divković's longest and most popular work *Beside* (Sayings). This excursion into the distant past brings to light the problems and the values by which something was supposed to be a work of art and the criteria of its valorisation. Each Medieval literary work of art was valued to the extent that it gave an explanation of a given truth. The following comprise the elements of qualitative interpretations: simplicity, accessibility to all ears, the repetition of

²⁸ Eduard Hercigonja, "Ogledi iz tematike Divkovićevih Besjeda", Zbornik radova o Matiji Divkoviću, Sarajevo, Institut za jezik i književnost, 1982, 71-75.

²⁹ M. Divković, *Beside*, 3.

specific word and word-groups, emphasis and the elocution of the interpreter. Certain stylistic, lexical and syntactical procedures determined the narrative style of texts of this period and contributed to a more expressive, fuller and livelier experience of the text. Through these procedures Divković attempted to erase the difference between what was communicated to the audience through word of mouth and the text which represented the same content to his readers.

This paper on Divković makes a contribution to our knowledge of the Medieval writer who was the first to use the vernacular in the historically complex and vulnerable territory of Bosnia.